

גברים ונשים במעמד 'הקהל'

במשכן לא נמצא מקום מיוחד שמוגדר כעזרת נשים. בבית ראשון יהושפט המלך הוא זה שבונה את "החצר החדשה" (דברי הימים ב כ, ה), היא עזרת הנשים¹. כשבנו את הבית השני, בנו מראש את עזרת הנשים (מידות ב, ה).

בבית המקדש היו שלושה אירועים מיוחדים שבהם היו גברים ונשים מתאספים בעזרת נשים: [א] שמחת בית השואבה בחג הסוכות שבכל שנה. [ב] מעמד 'הקהל' בחג סוכות שבמוצאי שנת שמיטה. [ג] קריאה בתורה ע"י הכהן הגדול ביום כיפור בכל שנה.

באשר להתכנסות במקדש לשמחת בית השואבה, בולט לעין העיסוק הנרחב בחז"ל באשר להפרדה שהיתה בה בין נשים לגברים. אולם יש לשים לב לכך שלא נאמר דבר באשר להפרדה בשני האירועים האחרים. גם באופן כללי לא נאמר דבר באשר להפרדה בין המינים בעזרת נשים במשך כל השנה, שהרי גברים רבים היו הולכים בה. הדרך לעזרת ישראל עוברת דרך עזרת נשים, וכן לשכת סנהדרין קטנה היתה שם (סנהדרין פו, ב), כשיש לקחת בחשבון שלפני הסנהדרין שלוש שורות של תלמידים וכן בעלי הדינים והעדים שבאים לדין. מי שנצרך להגיע לאחת מארבע הלשכות שהיו במקצועות עזרת הנשים, גם הוא היה עובר דרך העזרה. ובערב פסח שחל בשבת, המתנינו מקריבי הקרבן עד צאת השבת בעזרת נשים (תוספתא פסחים ד, יב)². אם כן, איך נהגו במעמד 'הקהל'?

א. ההפרדה בשמחת בית השואבה

באשר לשמחת בית השואבה נאמר במשנה במסכת סוכה (פ"ה מ"א):

במוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנים שם תיקון גדול.

בתלמוד הירושלמי (סוכה ה, ב) מוסבר מה מהות התיקון הגדול:

ומתקנין שם תיקון גדול. מה תיקון היו עושין שם? שהיו מעמידין האנשים בפני עצמן, והנשים בפני עצמן.

¹ יבמות ז, ב תוס' ד"ה שחדשו, רמב"ן ורשב"א שם.

² הרב ישראל אריאל, סידור המקדש - לאם ולבת בישראל, עמ' 40-54, דן בהרחבה בשאלות הללו, ולפי דעתו ע"פ דברי הרא"ש (בפירושו למשנה מידות ב, ב) הלשכות היו צמודות לעזרה מבחוץ, וכניסת הגברים אליהן היתה מבחוץ, והנשים נכנסו מתוך עזרת נשים. בנוסף היה שער מיוחד לנשים - "שער הנשים" (מידות ב, ו) שממש הכניסו הנשים את קרבנותיהן - נדר, נדבה, תודה, עולה, שלמים, סוטה ונזירה. עם זאת נאמר: "לעולם לא נראית אשה בעזרה, אלא בשעת קרבנה בלבד" (תוספתא ערכין ב, א) או בעת אכילת מעשר שני (ירושלמי מעשר שני ה, ג). או בניסוחו של ר' יהודה: "וכי אשה בעזרה מנין?" (קידושין נב, ב). התוס' (שם ד"ה וכו') מפרשים שאין זה רגיל שאשה תיכנס לעזרה, והר"י עמדין בהגהותיו לקידושין שם מפרש שאפילו בעזרת נשים לא היו הנשים נמצאות סתם בשעה שהיו שם גברים, כמו בשמחת בית השואבה, אלא היו עומדות בגזוזטרות שהכינו לשם כך "ולא תהיינה מעורבות בין אנשים, אם כן פשיטא לא היו רשאי להיכנס אם לא לצורך גדול".

בבבלי (סוכה נא, ב) מסופר על השתלשלות אופי ההפרדה בין נשים לגברים:

מאי 'תיקון גדול'? אמר ר' אלעזר: כאותה ששנינו, חלקה היתה בראשונה והקיפוח גזוזטרא, והתקינו שיהיו נשים יושבות מלמעלה, ואנשים מלמטה. תנו רבנן: בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ, והיו באים לידי קלות ראש. **התקינו** שיהיו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים. ועדיין היו באין לידי קלות ראש. **התקינו** שיהיו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה.

היו אם כן שלושה שלבים באשר לאופן ההפרדה בין גברים לנשים בשמחת בית השואבה. לא היה מצב שבו לא היתה הפרדה כלל, והשינויים בין שלב לשלב היו כדי להביא להפרדה הטובה ביותר שתמנע פריצות וקלות ראש. בשלב הראשון, נשים היו בפנים וגברים בחוץ. רש"י מסביר: נשים מבפנים - בעזרת נשים, גברים מבחוץ - ברחבה של הר הבית ובחיל. אך עדיין היה סדר זה מביא לידי קלות ראש, ואז החליפו. תיקנו שהגברים יהיו בעזרת נשים ונשים תהיינה בחוץ, וגם זה לא הועיל. השלב השלישי והאחרון היה בניית גזוזטראות בעזרת נשים. הנשים ישבו למעלה על הגזוזטראות, וגברים למטה בתוך עזרת נשים³. ניתן להבין שרק בשמחת בית השואבה ובשל קלות הראש תיקנו את ההפרדה הזו⁴.

בהלכה נוספת מסביר הרמב"ם (הל' לולב ח, יד) מה היו עושים בשמחת בית השואבה:

מצוה להרבות בשמחה זו, ולא היו עושין אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה הם שהיו מרקדין ומספקין ומנגנין ומשמחין במקדש בימי חג הסוכות. אבל כל העם האנשים והנשים כולן באין לראות ולשמוע.

הנשים והגברים היו פסיביים, והיו באים לשמוע ולראות בשמחתם של חכמי ישראל. מכאן שאף שההמון לא היה משתתף באופן פעיל בשמחה, בכל זאת היו שנים שבהן היתה התנהגות לא נאותה למקום המקדש, והיה צורך ליצור הפרדה מתאימה בעת השמחה⁵.

ב. מעמד 'הקהל' וקריאה בתורה ביום כיפור בעזרת נשים

מה באשר למעמד 'הקהל' וקריאה בתורה ביום כיפור? האם גם אז נשים וגברים עמדו בנפרד והקשיבו לקריאה? האם הייתה מחיצה או אלמנט פיסי אחר שהפריד ביניהם? במקורות העוסקים בצורה ישירה בתיאור מעמדות אלו אין התייחסות לכך. אמנם באשר למעמד שבו הכהן הגדול קורא בתורה עם סיום עבודתו ביום כיפור, אין חובה להיות נוכחים בקריאתו. אך מה בדבר מעמד 'הקהל' שלגביו מצוה התורה: "הקהל את העם האנשים הנשים והטף" (דברים

³ בתוספתא מוצגים שני שלבים: "בראשונה כשהיו רואין שמחת בית השואבה היו אנשים רואין מבפנים ונשים רואות מבחוץ. וכשראו בית דין שהן באין לידי קלות ראש, עשו שלש גזוזטראות בעזרה כנגד שלש רוחות, ששם נשים יושבות ורואות בשמחת בית השואבה ולא היו מעורבין" (תוספתא סוכה [ליברמן] ד, א).

⁴ בעניין זה ראה עוד: אלחנן אייבשיץ, "גזוזטרא לשמחת בית השואבה ושאר מבנים שבעזרת נשים", סיני קד (תשמ"ט), עמ' א-ט; יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, עמ' 196. וראה עוד בספרי: מועדי יהודה וישראל, "הוספות ושינויים במבנה המקדש בשל שמחת בית השואבה ומעמד הקהל", עמ' 147-157.

⁵ על ההפרדה בין גברים לנשים בשמחת בית השואבה, עי' בהרחבה בספרו של הרב שמואל הבר, "הפרדה בין המינים", את צנועים חכמה, עמ' תצ-תקיד.

לא, יב)? מצינו שגם בהתכנסות לשם לימוד תורה, יש חשש של זלזול או פריצות. במסכת קידושין (פא, א):

אמר אבין: סקבא דשתא – ריגלא.

ומסביר רש"י:

ריעוע של ימות השנה ליחוד ולעבירה ימות הרגל שיש קבוצת אנשים ונשים לשמוע דרשה ונותנים ונושאים זה עם זה.⁶

תוס' (שם ד"ה סקבא) מפרש שהאנשים והנשים יתכנסו "לשמוע הדרשה ונותנין עין זה על זה". החשש הוא שההתכנסות ללימוד תורה תהפך להיות אח"כ מפגש חברתי או פגיעה בצניעות. מדברי הרמב"ם (הל' בית הבחירה ה, ט) ניתן להבין שהגזוזטראות הללו היו קבועות, ועליהן היה מקום הנשים, וכפי הנראה הגזוזטראות הללו שימשו גם למעמד 'הקהל' ואולי אף ליום כיפור: עזרת הנשים היתה מוקפת גזוזטרא כדי שיהיו הנשים רואות מלמעלה והאנשים מלמטה כדי שלא יהיו מעורבבין.

אף שדברי הרמב"ם נראים כמכוונים לשמחת בית השואבה, בהלכות אלו הרמב"ם איננו מתאר את שמחת בית השואבה אלא את מבנה המקדש, ומדבריו ניתן להבין שמבנה זה היה קבוע, והוא נועד לאותם אירועים במקדש שבהם הגברים והנשים צריכים להשתתף.

אלא שמדברי הרמב"ם בהל' ע"ז (ו, י) עולה שיש קושי לבנות מבנה עץ קבוע במקדש:

אסור לעשות אכסדראות של עץ במקדש כדרך שעושין בחצרות, אע"פ שהוא בבנין ואינו עץ נטוע. הרחקה יתירה היא שנאמר "כל עץ". אלא כל האכסדראות והסבכות היוצאות מן הכתלים שהיו במקדש של אבן היו ולא של עץ.

על כך השיג הראב"ד שם:

לשכת העץ? בית היתה. בימה של עץ שעושין למלך בשעת הקהל? לשעתה היתה. גזוזטרא שהקיפו בעזרת נשים בשמחת בית השואבה? לשעתה היתה.

יושם לב שהראב"ד מצביע על גזוזטרת העץ שהיתה בשמחת בית השואבה בלבד, וכן מציין את בימת המלך ב'הקהל', ואינו מוסיף שגם במעמד 'הקהל' היה צורך להשתמש בגזוזטראות, אם כי הן היו קיימות ממילא באותה שעה בשל שמחת בית השואבה. יתכן שהגזוזטראות הורכבו כבר לקראת יום כיפור, (אם כי כאמור אין חובה להיות נוכחים בקריאה זו וייתכן שלא היה צורך בהרכבת הגזוזטראות). מכל מקום על פי הראב"ד מבנה עץ זמני מותר, ומאחר ששמחת בית השואבה היתה מתקיימת מספר ימים בכל שנה ואילו מעמד 'הקהל' התקיים פעם אחת בשבע שנים, לא היה מקום להדגיש באופן נפרד את הגזוזטראות לצורך מעמד זה.

במקור אחר חוזר הרמב"ם על דבריו שאין לבנות מבנה עץ במקדש (הל' בית הבחירה א, ט):

ואין בונין בו עץ בולט כלל... ואין עושים אכסדראות של עץ.

גם שם חוזר הראב"ד על השגתו, אך מסביר אחרת:

והלא לשכת כהן גדול של עץ היתה, ובשמחת בית השואבה הקיפו כל העזרה גזוזטרה! אלא לא אסרה תורה כל עץ אלא אצל מזבח ה', והיא עזרת כוהנים משער ניקנור ולפנים, אבל בעזרת נשים ובהר הבית מותר.

⁶ המהרש"א שם בחידושי אגדות מציין לגמ' בסוכה נא, ב על התיקון הגדול שעשו במקדש בשמחת בית השואבה מסיבה זו. ראה גם בגר"א אר"ח סי' תקכט ס"ק ד.

ניתן לראות את הסברי הראב"ד כסותרים זה את זה, שהרי על פי דבריו בהל' בית הבחירה יהיה מותר לכתחילה להעמיד גזוזטרא בעזרת נשים בשמחת בית השואבה באופן קבוע, ואילו מדבריו בהל' ע"ז משמע שרק באופן זמני יהיה מותר. אך ניתן לראותם כמשלימים. בעזרת נשים ובהר הבית מותר באופן קבוע, ואילו בעזרת ישראל ובעזרת כהנים יהיה מותר באופן זמני. גם מרש"י (סוכה נא, ב ד"ה והקיפוה) ניתן להבין שהגזוזטראות לא היו מונחות במשך כל השנה: נתנו זיזין בכתלים בולטין מן הכותל סביב סביב, וכל שנה מסדרין שם גזוזטראות. הזיזים שבלטו מהכותל היו קבועים, ורק את הלוחות (והגזוזטראות) סידרו כל שנה מחדש. הרא"ה קוק (שו"ת אורח משפט א"ח סי' לה, עמ' מו) מסביר שאמנם הגזוזטרה היתה קבועה, אך לקראת שמחת בית השואבה היו מוסיפים תיקון, ועשו את המחיצות באופן יותר טוב, כדי למנוע את ההתערבות של הגברים והנשים:

תיקנו אז את הגזוזטרא, כדי שאפילו בדרך ההכרח, והמקרה המיוחד, של שמחת היום, לא יהיה במקום המקודש שום ענין היוצא מקדושת ישראל, ותמיד יהיו האנשים לבד ונשים לבד.

מכאן יש ללמוד שהרמב"ם בהל' בית הבחירה (ה, ט) כתב באופן כללי שהגזוזטרה היתה קיימת כל השנה, ובהל' לולב (ח, יב) כתב שהיו מוסיפים הוספה מיוחדת לכבוד שמחת בית השואבה. ניתן להסביר שלמעשה אין מחלוקת עקרונית בין רש"י לרמב"ם בנוגע לשאלה אם בכל שנה היו מרכיבים את הגזוזטראות או שהן היו קבועות, משום שהכול מסכימים שהזיזים בכתלים היו קבועים, ורק לקראת שמחת בית השואבה היו מרכיבים את הלוחות כדי שיהיה מקום לנשים. לפי הראב"ד מותר לכתחילה להניח מבנה עץ בעזרת נשים, שם התקיימה השמחה. מכל מקום לקראת שמחת בית השואבה היו מרכיבים את הגזוזטראות הללו, והם שימשו גם למעמד 'הקהל' במוצאי השמיטה.

הסבר זה תואם לדברי הרב אהרון קוטלר, המצביע על העובדה ששמחת בית השואבה ומעמד 'הקהל' היו במוצאי יום טוב ראשון של סוכות (משנת רבי אהרון, ח"א סי' יג):
ובהכרח דהיה התקון גדול והיה מספיק לשמחת בית השואבה ולמצוות 'הקהל', והלשון הרמב"ם (הל' חגיגה ג, ד) "מתקבצין סביביו", אינו מכריח שלא היה שם תיקון, והרי גם קודם התיקון הגדול לא היו בערבובייה ממש, דהרי אלו מבפנים ואלו מבחוץ... ובוודאי ב'הקהל', שנאספו כולם גם טף היו גם כן בב' המקומות, אלא שהיתה אפשרות לבוא לידי ערבוב אף שהיה מובדל החיל מעזרת נשים ב"ב מעלות...⁷

לדעתו, השתמשו בגזוזטראות גם למעמד 'הקהל'. לדבריו, התיאור שלפיו העם מתקבץ סביב המלך על מנת לשמוע את קריאתו, איננו אומר שהיה זה בתערובת נשים וגברים. וזאת בניגוד לדברי הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת בני בני ח"א עמ' יב) הסובר שלא השתמשו בגזוזטראות במצוות 'הקהל', ולזה התכוון הרמב"ם כשכתב שכל ישראל התקבצו סביביו. יש להסביר

⁷ דברים דומים נכתבו גם בשו"ת אגרות משה, א"ח ח"א סי' לו. גם הרב ישראל אריאל, סידור המקדש הנ"ל, עמ' 51, כותב שבמעמד 'הקהל' סביר להניח שהנשים עמדו על הגזוזטראות, כשלושה עקרונות מכתבים את המבנה של עזרת נשים: שלא תהיה תערובת בין גברים לנשים, שהנשים תראינה את המעמד, ושהגברים לא יסתכלו על הנשים.

שהביטוי שהכול "מתקבצים סביביו" בא להצביע על כך שהמלך הוא העומד בראש המעמד, ואין הרמב"ם עוסק בשאלה כיצד ובאיזה צורה העם עמד.⁸

באשר לקריאת התורה ביום כיפור כותב הרמב"ם (הל' עבודת יום הכיפורים ג, י):

כיצד הוא קורא? יושב בעזרת הנשים וכל העם עומדין לפניו.

"עומדין לפניו", זהו תיאור האופן שבו העם עמד, בעוד שהאמירה: "מתקבצין סביביו" מצביעה על היות המלך הדמות המרכזית במעמד הקהל, ולא על אופן העמידה בעזרת הנשים.

גם כשחידשו את מעמד 'זכר להקהל', כתב הרי"א הרצוג הצעה לסדר המעמד בסוכות תשי"ג, ובין דבריו (פסקים וכתבים, אר"ח ח"ב עמ' תלא):

יזוהרו שיהא מקום תפילה מיוחד לנשים ולא תהא חס ושלוש תערובת, כמו שנזוהרו בזה בזמן המקדש ע"י "התיקון הגדול שעשו".

כאמור תיקון גדול זה היה בשמחת בית השואבה, אך ברור היה לרי"א הרצוג שתיקון כזה היה גם במעמד 'הקהל', וכך גם בעת עשיית 'זכר להקהל'.

ג. בימה בין העזרות או מחיצה בעת מעמד 'הקהל'

אחרונים נוספים דנו בשאלת ההפרדה בין הגברים והנשים במעמד 'הקהל'. לדבריהם נשים לא עמדו בגזוזטראות בעת מעמד 'הקהל', והם מציעים ומשערים השערות אחרות.

הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, כתב קונטרס ארוך על מצוות 'הקהל' - "זכר למקדש" ובו הוא דן בשאלה זו (פרק ד משנה ב):⁹

ונראה לי עוד ממה שלא נזכר שהיה שם תיקון גדול כמו שמחת בית השואבה, יש לומר שהמלך היה יושב על הבמה באמצע העם במקום שהיתה מסתיימת עזרת ישראל ומתחלת עזרת נשים. וכהנים עומדים בעזרה שלהם וישראלים בשלהם ונשים בשלהן. והמלך באמצע משוך מן הצד, פניו כלפי כל העם, וממילא היה הכל על מקומו כדת וכהלכה.

ההצעה שלפיה המלך היה יושב על במה שמיקומה היה במקום שהיתה מסתיימת עזרת ישראל ומתחלת עזרת נשים, איננה תואמת את דברי הרמב"ם הכותב שהבימה היתה "באמצע עזרת נשים" (הל' חגיגה ג, ד).

הרב יחיאל מיכל טיקוצ'נסקי מציע הצעה אחרת, ומבחין הבחנה מהותית בין שמחת בית השואבה לבין מעמד 'הקהל' (עיר הקודש והמקדש ח"ד עמ' קג):

ומסתמא היתה אז מחיצה פרוסה... דהרי מעולם הקפידו שלא תהא תערובת אנשים ונשים... והא דמסתפקו במצוות הקהל בוילון מבדיל ואילו בשמחת בית השואבה הקימו גזוזטרא מיוחדת לנשים למעלה - אין זו שאלה. דזמן חגיגת חליל וכלי זמר ואורות ושמחה וששון יש לחשוש יותר לקלות ראש והבדילו אז את הנשים בהבדל גמור.

מכל מקום, המכנה המשותף של ההצעות הללו הוא שהיתה הפרדה במהלך המעמד, אך לא ברור מדוע לא לנצל את הגזוזטראות הקיימות ממילא לצורך שמחת בית השואבה.

⁸ בלשון דומה מתאר הרמב"ם את ימי מלך המשיח: "כשתתישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל" (הל' מלכים יב, ג). גם כאן ברור שהרמב"ם התכוון להעמיד את המלך במרכז, בהיותו המאחד והמלכד את העם, והוא איננו עוסק באופן העמידה של העם.

⁹ האדר"ת, "זכר למקדש - מצוות 'הקהל' ", בתוך: ספר הקהל, עמ' 538-539. על פועלו של האדר"ת בעניין עשיית 'זכר להקהל', ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "לתולדות 'זכר להקהל' מאחר החורבן עד ימינו", עמ' 444-478.

תשובה אחרת השיב הרב מנשה קליין. לדעתו, התשובה לשאלה אם הפרידו את הגברים והנשים במעמד הקהל או לא תלויה במצב הרוחני של העם (שו"ת משנה הלכות ח"ד סי' כד):

בשעת 'הקהל', שפרשה זו וגם שאר פרשיות בהקהל נאמרו, תקשה: היאך לא חששו מהתערבות, ובפרט במקום השכינה...? ואמאי לא עשו מחיצה והבדל כדי שלא יתערבו ויבואו לידי הרהור ח"ו, ואמאי אמרו הקהל אנשים ונשים וטף יחד? וצריך לומר דבמקום השכינה אין שלטון ליצר הרע וכולו קודש. ולכן בבנין המקדש [=צ"ל המשכן] כתיב: "ויבאו האנשים על הנשים"¹⁰, ולא חששו להבדיל. ובבית ראשון לא חששו מיצר הרע, שהיתה שם השראת השכינה. אבל בבית שני פעמים היה ופעמים לא היה... ולכן חששו מהיצר הרע ועשו גזוזטרא אפילו בבית המקדש... ברם הרי בבית ראשון לא חששו וכל שכן במדבר דור דעה, ואצל משה יראה מילתא זוטרתא היא ושכינה מדברת מתוך גרונו של משה אין חשש מיצה"ר וליכא חשש תערובות.

לדבריו, ההפרדה היא תוצאה מהמצב הרוחני. כששרתה שכינה בישראל במלואה, לא היה חשש של קלות ראש ופריצות מיצר הרע, ולכן לא הפרידו. אך בשלב מסוים בבית שני, כשהיה פחות בהשראת השכינה, כוחו של היצר הרע עלה, ולכן היה צורך להפריד. מדבריו ניתן להבין שאכן הנשים עמדו בעת מעמד הקהל באותן גזוזטראות שהקימו לשמחת בית השואבה.

ד. 'הקהל' - שמיעה משותפת לגברים ונשים, לימוד נפרד לגברים

אך יתכן ואין צורך שנשים תשמענה את קריאת המלך בצורה מדוקדקת, וחשוב יותר שגברים ישמעו את הקריאה טוב יותר, בשל מסורת חז"ל באשר לתכלית בואם למעמד זה: "אנשים באו ללמוד, נשים באו לשמוע" (תוספתא סוטה ז, ט). הדרישה מגברים היא ללמוד ומנשים רק לשמוע. הרמב"ן (דברים לא, יב-יג) אמנם איננו רואה הבדל בין נשים לגברים בעת המעמד: למען ישמעו ולמען ילמדו - האנשים והנשים, כי גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'... אבל רבותינו אמרו (חגיגה ג, א): "האנשים ללמוד והנשים לשמוע, והטף למה בא, ליתן שכר למביאייהם".

ההבחנה בין החובה ללמוד או רק לשמוע היא הבחנה מגדרית. כיצד באופן מעשי היה הדבר? אם על המלך לקרוא קריאה אחת, איך הוא יכול גם להעמיק בלימוד הפסוקים, בו בזמן שהנשים העומדות שם אינן מצוות בלימוד מעמיק? יתכן והדבר קשור לסדר הקריאה של המלך: קורא מתחילת אלה הדברים, עד שמע, והיה אם שמעו, עשר תעשר, וכי תכלה לעשר. ר' יהודה אומר: לא היה צריך להתחיל מראש הספר. אלא שמע, והיה אם שמעו תשמע, עשר תעשר, וכי תכלה לעשר, ופרשת המלך עד שגומר את כולה, ופרשות הנדרשות בה, וגומר עד סוף. (תוספתא סוטה [ליברמן] ז, יז)¹¹

דברי התוספתא: "ופרשות הנדרשות בה" יתכן שבאו ללמד על לימוד מעמיק יותר בפסוקים שמצוות מינוי מלך שבפרשת שופטים, ואשר נקראים בחז"ל "פרשת המלך" (סנהדרין כ, ב), עד

¹⁰ ואכן כך מופיע במדבר רבה יב, טז: "האנשים על הנשים, שהיו דוחקות זה על זה, ובאים אנשים ונשים בערבוביא".

¹¹ בספרי מועדי יהודה וישראל, "מעמד הקהל וקריאת התורה בבית כנסת", עמ' 170-195, הסברנו שלפנינו מחלוקת עקרונית בין חכמים לר' יהודה על ייעודו העיקרי של מעמד 'הקהל': שיחזור מעמד הר סיני או לימוד תורה בהמון, וההשלכות הנובעות מכך קשורות לנשים הלומדות תורה.

פסוקי ה'הקהל', שאף הם נקראים בחז"ל "פרשת המלך" (סוטה ז, ח). כך פירש הנצי"ב את הפסוק בפרשת 'הקהל' - "ושמרו לעשות":

יהיו עסוקים בביאור הפרשיות שבכתב, ובמה שהמלך מפרש בשעת קריאה ולימוד הדינים הנלמד מזיוק המקרא, ילמדו גם המה לדקדק ולבאר את כל דברי התורה. (העמק דבר שם) שהמלך קורא אותם הפרשיות שמזהיר על חוקים ומשפטים שהם לימוד הדינים וזיוק בדבר ה', שהרי הוא קורא מתחילת אלה הדברים עד שמע והיה אם שמוע, שבהם הזהירה תורה על חוקים ומשפטים, שהם הם עשות דבר ה'. (הוספות מכת"י בסוף העמק דבר לדברים שם)¹² "וגומר עד סוף" יכול להתפרש שמ"פרשת המלך" עד סוף חומש דברים, היה המלך קורא מבלי לדרוש. אפשרות נוספת היא להסביר "וגומר עד סוף" כרומז לפסוק המסיים את ספר קהלת:

סוף דבר הכל נשמע את הא-להים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם.¹³ ומכאן, שהמלך היה קורא בסוף המעמד גם את מגילת קהלת, שהרי קהלת כשמו כן הוא: קהלת, למה נקרא שמו קהלת? שהיו דבריו נאמרים בהקהל, על שם שאמר: "אז יקהל שלמה" (מלכים א ח, א). (קהלת רבה [וילנא] א, ב)

דברי הפסוק המסיים את קהלת מקבילים בתוכנם למצוות 'הקהל' (דברים לא, יב): למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' א-להיכם ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת. מכל מקום, את הלימוד המעמיק בחלק מפרשיות הקהל, וכן אולי גם את העיון בספר קהלת, היה המלך מקיים עם הגברים בלבד.

בעל אור החיים הקדוש (דברים לא, יב) מציג את הדברים כך: למען ישמעו ולמען ילמדו – כי לפי שאמר הכתוב בהקהל את העם האנשים והנשים והטף לקרות ספר תורה באזניהם, וכבר קדם לנו כי הנשים אינם בני תלמוד תורה... לזה חילק הכתוב שני הדרגות במצוה זו, ואמר בתחילה חלוקה שהיא שווה באנשים ובנשים, והוא "למען ישמעו", פירוש, שישמעו מצוות התורה שחייבין הם לעשות, ודבר זה שווים הם בו... ואמר אח"כ חלוקה בפני עצמו כנגד האנשים לבד והוא "למען ילמדו" שהוא תלמוד תורה, ולזה לא אמר 'למען ישמעו וילמדו' שאז היה נשמע שניהם בענש אחד. שוב ראיתי מאמר חז"ל: "הנשים לשמע והאנשים ללמוד". ובהם דברינו עצמם. ונתחכמו להקדים הנשים לאנשים כסדר הכתוב שהקדים "למען ישמעו" ואח"כ "למען ילמדו".¹⁴

יתכן שמהשלב שבו המלך היה עובר לדרוש בפרשות ה'הקהל', הנשים היו עוזבות את עזרת הנשים, והגברים היו נשארים ללמוד עם המלך.

כאמור, לדברי הרמב"ן: "גם הן שומעות ולומדות ליראה את ה'", ועל כן גם הנשים וממילא הטף שבא עם הוריו, היה נשאר גם כן ללימוד המעמיק עם המלך. יש לציין שהרמב"ם איננו כותב שהמלך היה לומד ומעמיק בהבנת הפסוקים שאותם הוא קורא. בולטת בדברי הרמב"ם החובה לשמוע את קריאת המלך, גם אם אי אפשר לדקדק בקריאתו (הל' חגיגה ג, ד-ו):

¹² מו"ר הרב אברהם אלקנה שפירא זצ"ל (מנחת אברהם ח"א סי' ל, עמ' רסה-רסו; ספר הקהל, עמ' 564-567) הוכיח שהמלך רשאי להוסיף לדרוש ולפרש את הפסוקים כהבנתו. ראה עוד: הרב חיים ישעיהו הדרי, "פרשיות ודרשיות המלך ביום הקהל", ספר הקהל, עמ' 58-176.

¹³ הסבר זה שמעתי מפי ר' זאב (ז'אבו) ארליך, מעפרה.

¹⁴ דברים דומים - בהכתב והקבלה: "ודע דחיובא דנשים בהקהל הוא לשמוע. כלומר, למען יידעו המצוות שמחויבות בהם, דאע"ג שאין הנשים מצוות בתלמוד תורה, מכל מקום המצוות והדינים השייכים להן מחויבות ללמוד...".

שישמעו קריאתו, וכל ישראל העולים לחג מתקבצין סביביו... וגרים שאינן מכירין. חייבין להכין לבם **ולקשיב אזנם לשמוע** באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שניתנה בו בסיני. אפילו חכמים גדולים שיודעים כל התורה כולה חייבין **לשמוע** בכוונה גדולה יתרה. **ומי שאינו יכול לשמוע** מכוון לבו לקריאה זו, שלא קבעה הכתוב אלא לחזק דת האמת. ויראה עצמו כאילו עתה נצטווה בה **ומפי הגבורה שומעה**, שהמלך שליח הוא **להשמיע** דברי הא-ל.

גם במניין המצוות הקצר (מצוה טז) הגדיר הרמב"ם את מצוות 'הקהל' כך: להקהיל את העם **לשמוע** התורה במוצאי שביעית, שנאמר "הקהל את העם". "לשמוע" בלבד, ולא 'ללמוד' או 'לשמוע וללמוד'. יתכן שגם לרמב"ם אין הבדל בין נשים וגברים במעמד 'הקהל', אלא שבשונה מהרמב"ן, הסובר שנשים וגברים באים לשמוע וללמוד, סובר הרמב"ם שבמעמד 'הקהל' היו הכול באים לשמוע בלבד. לדעתו כשניתן לשמוע, וגם אם לא ניתן לשמוע ממש, המטרה העיקרית היא להתחזק בדת האמת, להטביע חותם ורושם אמוני, ובזה הכול שווים - נשים וגברים. הרחיב בספר החינוך (מצוה תריב) שאף הוא איננו מבחין בין חובת הגברים והנשים ומדגיש את החובה לשמוע:

משורשי המצוה, לפי שכל עיקרן של עם ישראל היא התורה, ובה יפרדו מכל אומה ולשון... על כן בהיות כל עיקרן בה ראוי שייקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים **לשמוע** דבריה ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם, אנשים ונשים וטף, לאמר: מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו? ותהיה התשובה: **לשמוע** דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארתנו, ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה ויכניסו הכול בלבם חשקה... ועובר על זה **בין איש בין אשה** ולא בא במועד הזה **לשמוע** דברי התורה, וכן המלך אם לא רצה לקרות ביטלו עשה זה. ועונשם גדול מאד, כי זאת המצוה עמוד חזק וכבוד גדול בדת.

ה. נשים וגברים במעמד הר סיני

מעמד 'הקהל' הוא שיחזור כל שבע שנים של מעמד הר סיני, ועל דרך זו ניתן להסביר את אופי קבלת התורה במעמד הר סיני:

ערב שבת עמדו ישראל בהר סיני, עורכין האנשים לבד והנשים לבד. אמר לו הקב"ה למשה: לך אמור להם לבנות ישראל אם רוצות הן לקבל את התורה. ולמה שאלו לנשים? לפי שדרכן של אנשים הולכין אחרי דעתן של נשים, שנאמר: "כה תאמר לבית יעקב" - אלו הנשים, "ותגד לבני ישראל" - אלו האנשים. וענו כולם בפה אחד ואמרו: "כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע", "ושרים כחוללים כל מעייני בך". (פרקי דרבי אליעזר [היגר - "חורב"] פרק מ)

הפנייה לנשים קדמה לגברים, וזאת כדי שהן ימשכו אחריהן את הגברים. אך במעמד עצמו, היה שוני בין הפנייה לגברים לבין הפנייה לנשים:

"כה תאמר לבית יעקב", אלו הנשים. "ותגד לבני ישראל", אלו האנשים. דבר אחר, "כה תאמר לבית יעקב", אמור בלשון רכה, אמור ראשי דברים לנשים. "ותגד לבני ישראל", ותדקדק עמהם ואמור להם. (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש פרשה ב)¹⁵

¹⁵ במדרש (שמות רבה כח, ב) מופיע נימוק נוסף מדוע הקדימו את הנשים: "כה תאמר לבית יעקב... למה לנשים תחילה? שהן מזדרזות במצוות. דבר אחר: כדי שיהיו מנהיגות את בנין לתורה". הרחיב את דברי המדרש בעל מנורת המאור (פרק כ - דרך ארץ עמ' 435): "ולמה נצטווה לדבר עם הנשים תחילה? מפני שהן שולחות בנין לבית הסופר,

לא מופיע כיצד היו הדברים נמסרים להם בפועל בעת המעמד, אך בולט שהתכנים שנמסרו לנשים ולגברים במעמד הר סיני היו שונים, ומכאן גם למעמד 'הקהל'¹⁶.

ו. מצוות 'הקהל' - אישית, משפחתית ולאומית

במצוות 'הקהל' נוכח המספר הרב והגדול ביותר של אנשים, נשים וטף במקדש, ובזמן מסוים מוגדר. אין עוד שום מצוה אחרת בתורה שכל עם ישראל מחויב לקיימה בו זמנית ובמקום אחד, וכלשון הרמב"ם (ספר המצוות מצוה טז):

שציונו להקהיל את העם כולו בשני מסוכות בכל מוצאי שמיטה.

ייעוד המצוה הוא בשלושה מעגלים: אישי, משפחתי ולאומי.

1. אישי: כל איש, כל אשה, כל צעיר ואף ילד וכן כל גר וגירות חייבים להגיע למקדש ולשמוע את הקריאה של המלך בתורה. האנשים הפשוטים ביותר כמו גם גדולי תלמידי החכמים, אנשי העיר ואנשי הכפר, הכול עומדים ושומעים את הקריאה. גם אם קשה לשמוע, גם אם לא מבינים לחלוטין את תוכן הקריאה, עצם הנוכחות האישית במעמד והרושם האדיר מההתאספות הזו, מרומם כל פרט ומחזק את רוחו.

ובניהם אשר לא ידעו – ... כח הציור חזק בהם ואף שלא ישיגו התועלת הנאמר מהגדולים... אבל ישיגו תועלת כללי יותר מהגדולים, לפי שהמעמד הזה יהיה ניצב לעיניהם כל ימי חייהם. (מלב"ם, דברים לא, יג)

גם מי שהוא על תקן "לא יודע", לא מחובר, לא באמת מבין, בא ונוכח במעמד, והרושם של לימוד תורה בהמון פועל עליו.

2. משפחתי: בשלושת הרגלים חייבים לעלות לרגל הבוגרים, וכן קטנים שהגיעו לחינוך. נשים וקטנים שלא הגיעו לגיל חינוך - פטורים. העולים לרגל לומדים תורה שם, ובעת שהם חוזרים לביתם הם מדביקים את בני משפחתם בחוויית העלייה למקדש, ומלמדים אותם את התורה שלמדו שם (ספר החינוך מצוה שס). בחג הפסח בכל שנה מתכנסים הכול משפחות משפחות, וראש המשפחה – האב - מספר ומלמד את סיפור תולדות האומה בצאתה ממצרים. אך פעם בשבע שנים ההתנהלות המשפחתית היא אחרת. המשפחה כמשפחה, כגוף וכאורגן אחד, עולה למקדש על מנת לקבל את התורה מחדש בשמיעת הקריאה מפי העומד בראש העם - המלך. העובדה שמשפחות משפחות באות לירושלים, מייצבת ומעמידה את המשפחה כערך חשוב ומשמעותי בפני עצמו, כתורמת ומשפיעה, ואולי המשפיעה ביותר, בבנינו האישי-רוחני של כל פרט ממנה, ושל בניין האומה בכללה. המשפחה היא המתווכת בין בניין הפרט לבניין העם.

ומשימות עיניהן שיעסקו בתורה, ומרחמות עליהם בבואם מבית הסופר, ומושכות לבם בדברים טובים, ושומרות אותן שלא יתבטלו מן התורה, ומלמדות אותן יראת חטא בילדותן, ונמצאו הנשים הצדקניות סיבה לתורה וליראה. וכאשר יבואו בעליהן ממלאכתם, והם יגיעים ויעפים, יזכירום לקבוע עתים לתורה, ולתת צדקה".

במקור נוסף מופיעה במסורת חז"ל מסירת ספר תורה ולימוד בו, וגם שם נשמרה הפרדה בין גברים לנשים: "אמר ר' חלבו: באותו יום שמת משה רבנו עליו השלום כתב "ג' תורות ספר תורה לכל שבט ושבט ועדיין לא הגיע חצי היום. אח"כ קרא לכל שבט ושבט ונתן להם התורה והמצוות ואותו ס"ת (ה"ג) מובחר שבכולן הניחו בצד הארון, והזהירם והוכיחם לכל אחד ואחד בפני עצמו, אנשים לבד ונשים לבד, ואמר להם: היזהרו בכבוד התורה והמצוות" (אוצר המדרשים (אייזנשטיין, עמ' 365 ושם עמ' 378).

המשקל המשמעותי שיש למשפחה הבאה למעמד איננה מחייבת שבפועל יעמדו בני המשפחה יחד במעמד. גם אם באופן מעשי עמדו הגברים והנשים בנפרד, זה אינו מוריד דבר מהערכים והמטרות הנשגבות של המעמד. ההתאספות של כל המשפחות יחד, עלול להפוך את המעמד ל"הפנינג" ולמפגש חברתי המוני, ומשם גובר החשש לקלות ראש ולהתפרצותם של יצרים רעים, שיקלקלו ויהרסו את מטרת המעמד. מאידך, העצמת הטהרה והצניעות במעמד המיוחד הזה, ישוו למעמד אופי אציל ומקודש של רצינות וקבלת עול מלכות שמים, עם כל הערכים והמצוות שבהם יעסקו בעת קריאת התורה במעמד.

3. לאומי: היה מתבקש שבמעמד שעניינו לימוד תורה, מי שיעמוד בראשו ויקרא את התורה יהיה דמות שתפקידה ללמד תורה - ראש הסנהדרין, או אולי הכהן הגדול או הנביא. אך לא כן הוא. דווקא מי שמוביל את העם בהנהגה הלאומית המעשית, הוא זה שעומד בראש והוא מלמד את העם תורה. חז"ל מכנים את הקריאה שהמלך קורא ב'הקהל': "פרשת המלך" (סוטה מא, א). זוהי פרשה של המלך משום שהוא הקורא, או משום שהמלך הוא נושא הפרשה. "שהמלך שליח הוא להשמיע דברי הא-ל" (רמב"ם, הל' חגיגה ג, ו).

בחג הסוכות עולים גם הגויים לירושלים. בחג הסוכות מקריבים שבעים פרים כנגד שבעים אומות העולם. ובכל זאת, מעמד 'הקהל' מיועד לעם ישראל בלבד. לגויים מותר להיכנס עד החיל (משנה כלים א, ח), ואילו מעמד 'הקהל' מתקיים פנימה בקודש, בעזרת נשים. לשם הגויים אינם נכנסים. ההבדלה הברורה הזו מייחדת את עם ישראל.

לפי שכל עיקרן של עם ישראל היא התורה, ובה ייפרדו מכל אומה ולשון, להיות זוכין לחיי עד תענוג נצחי שאין למעלה הימנו בנבראים. על כן בהיות כל עיקרן בה ראוי שיקהלו הכל יחד בזמן אחד מן הזמנים, לשמוע דבריה ולהיות הקול יוצא בתוך כל העם אנשים ונשים וטף לאמר: מה הקיבוץ הרב הזה שנתקבצנו יחד כולנו? ותהיה התשובה לשמוע דברי התורה שהיא כל עיקרנו והודנו ותפארתנו, ויבואו מתוך כך לספר בגודל שבחה והוד ערכה ויכניסו הכל בלבם חשקה, ועם החשק בה ילמדו לדעת את השם ויזכו לטובה וישמח ה' במעשיו. (ספר החינוך מצוה תריב)

סיכום

אין מקור שבו כתוב במפורש שהיתה הפרדה בין נשים לגברים במעמד 'הקהל', אך ממכלול ההתייחסויות לעניין מתקבל שהיתה הפרדה, כראוי למקום המקדש, ובוודאי בעת מעמד קבלת התורה המתחדש בכל שבע שנים במוצאי שמיטה.

היו עזרות מחולקות בבית המקדש עזרת נשים לבד ועזרת אנשים לבד, וחמש עשרה מעלות היו מבדילות בין עזרת הנשים לעזרת האנשים, כמפורש במשנה (מדות ב, ה). והרי השם בעצמו מעיד על הענין, שהרי חלק מיוחד מהעזרה היה נקרא עזרת נשים, וחלק אחד עזרת ישראל דהיינו עזרת אנשים, והיו מובדלין זה מזה ע"י המעלות. ואנו רואים מזה, שמאז ומעולם זהו דרך הקודש של קדושת ישראל שיהיו במקום קדוש מקומות מיוחדים לאנשים לבד ולנשים לבד. (הרא"ה קוק, שו"ת אורח משפט, א"ח סי' לה, עמ' מו)